

Đurđica Cvitanović

Samostalni istraživač

Pregledni rad / *Paper review*

20. 9. 2007.

Crkvena umjetnost na području Zagre- bačke nadbiskupije (biskupije) u razdo- blju baroka

Ključne riječi: barokni stil, Isusovci, sakralna umjetnost
Key Words: baroque style, the Jesuits, religious art

Barokni stil u Hrvatsku donijela je Družba Isusova. U Hrvatsku, tradicijski katoličku zemlju, isusovci su pozvani poradi duhovne obnove i osnivanja školskih ustanova koje su bile potrebne zemlji razorenoj u ratovima s Osmanlijama.

Barokni stil u Hrvatsku donijela je Družba Isusova. U Hrvatsku, tradicijski katoličku zemlju, isusovci su pozvani poradi duhovne obnove i osnivanja školskih ustanova koje su bile potrebne zemlji razorenoj u ratovima s Osmanlijama. Već 1555. godine isusovci su stigli u Dubrovnik kao misionari da bi što bliže bili kršćanskim zemljama, osvojenima u napadima Osmanlija. U Zagreb ih je pozvao biskup Šimun Bratulić, general pavlinskog reda radi odgoja mladeži. Isusovce smatraju isključivo protureformatorskim redom, tj. Družbom, ali je njihova misija bila kudikamo složenija. Hrvatski sabor zabrinjavala su zaposjednuta područja na koja su se u Turskoj Hrvatskoj naseljavali Vlasi. Nakon oslobođanja hrvatskih područja, s dozvolom austrijskih vojnih vlasti, Vlasi grčko-nesjedinjene vjere prelazili su i na prostor vojne granice. Sve do bitke kod Siska 1593. g., kada je ban Toma Erdödy porazio osmanlijsku vojsku, sve snage zemlje bile su u službi obrane. Tada je počela obnova barem ovoga prostora Hrvatske koji je bio sveden na »reliquiae reliquiarum« negdašnjeg Hrvatskog kraljevstva. Tu su isusovci, došavši u Zagreb 1605. g., ima-

li važnu ulogu. Vijećnici slobodnoga Gradeca osigurali su isusovcima povoljno zemljište za gradnju kolegija, crkve i prosvjetnih ustanova, a uskoro su bili pozvani i u grad Varaždin. Osnivanje gimnazija, akademije, đачkih konvikta, izgradnja kompleksa tako zamjerne veličine i napokon otvaranje Sveučilišta u Zagrebu 1669. godine, u tada tako maloj Hrvatskoj bilo je začuđujuće. Odgovor na tu pojavu, sažet u objašnjenju Rimskoj kuriji sročio je Juraj Habledelić, braneći potrebu osnivanja kolegija u Varaždinu, ističući da nema svrhe graditi kolegij u Ptuju, jer tamo se mladež opredjeljuje za praktična obrtna zvanja, dok Hrvati vole izabrati knjigu ili oružje za zvanje.

Svojim projektima isusovci su utjecali na urbanističku preobrazbu gradova, ali i na promjene u dotad srednjovjekovnom načinu municipalnog života. Gradnja njihovih crkava s novom prostornom shemom unijela je nove stilske promjene u crkvenoj umjetnosti. Za gradnju svojih sklopova imali su stručnjake čije je planove odobravalu u Rimu komisija poznatih rimskih graditelja. U Zagrebu je gradnja crkve sv. Katarine (1620–1630. g.) vodio Isusovac

Jasenovac, župna crkva (obnovljena 2001. g.), graditelj Bartol Felbinger / Jasenovac, parish church (renovated in 2001), built by Bartol Felbinger

Hrvatska Kostajnica, obnovljeni Franjevački samostan i crkva sv. Antuna Padovanskog (snimio: Milan Drmić, 2001.) / Hrvatska Kostajnica, Franciscan Monastery and the church of St. Anthony of Padua (after renovation works) (photo: Milan Drmić, 2001)

Juraj Jaszy, prema čijim je zamislima kolegij gradio zagrebački cehovski graditelj Antun Mazetto. Varaždinsku crkvu sv. Marije gradi isusovac, arhitekt Juraj Matota, rodom iz Koprivnice, koji je gradio i nedavno srušeni dvorac na imanju u Tkalcu pokraj Križevaca. Za gradnju kolegija pozvan je Jakob Schmerleib iz Leibniza.

Te naše prve ranobarokne crkve nastale su u tradiciji dvoranskih crkava sjevernih podunavskih zemalja. Srednjovjekovna struktura bila je prilagođena potrebama nove funkcije isusovačke crkve s vijencem bočnih kapela uz lađu koja bez transepta i križišta s kupolom prelazi u svetište. Taj prostor nema svoj uzor u prvoj rimskoj isusovačkoj crkvi Il Gesù. Prema isusovačkoj ideji prvi je tip na sjeveru izveo vorarlberški graditelj Hans Alberthal u Dilingenu. Zatim se taj tip ponovio u više primjera za manje isusovačke crkve jer je bio jednostavan. Svođene su bačvastim svodovima sa susvodnicama i osvijetljene preko bočnih kapela a u gornjoj razini preko empora. Time su postignuti ranobarokni efekti, chiaroscuro svjetlosni učinci.

Unutrašnja oprema u crkvi sv. Katarine. Crno-zeleni oltari ukrašeni su hrskavičnim ornamentima s krutim, gotovo reljefno postavljenim kipovima. Izvedeni su u manirističkom stilu ranobarokne tradicije subalpskih regija. Izveo ih je kipari Jakob Altenbach iz Varaždina, klesar brojnih kipova u kamenu uz pomoć varaždinskog stolara Tome Derwanta. Izradu oltarnih slika isusovci su povjerali zagrebačkome slikaru Bernardu Bobiću i pozlataru iz Kranjske Ivanu Eisenhortu. Iz Novog Mjesta pozivan je slikar Hans Georg Geigerfeld koji je slikao i franjevcima.

Po uzoru na isusovačke crkve franjevci su u Varaždinu gradili svoju novu crkvu prema projektu graditelja Pettera Raba, a gradnju je nadzirao franjevac Matija Jantolović.

Prema istome uzoru grofovi Erdödy, koji su bili varaždinski župani, gradili su crkvu franjevcima u Klanjcu.

Grofica Jelisava Auersperg s vijećnicima Samobora povjerala je gradnju župne crkve sv. Anastazije graditelju talijanskog podrijetla Hansu Alliju iz Celja po uzoru na crkve sv. Katarine u Zagrebu (1671–1675. g.). Franjevci koji su

Lobar, proštenjarska crkva Marije Gorske / Lobar, pilgrimage church of Marija Gorska

nedugo potom gradili svoj sklop nisu mogli graditi ispod te visoke razine, pa povijesna jezgra Samobora ima prema tipu dvije crkve isusovačke provenijencije.

Prilikom ranobarokne obnove unutrašnjosti zagrebačke katedrale biskup Franjo Ergeljski (1628–1637. g.) dao je vodećem kiparu iz Graza, Ludwigu Ackermanu (1632. g.), izvesti kolosalni krilni oltar čiji fragmenti su kvalitetne ranobarokne skulpture s prelijepom Madonom. Slike na drvu s prikazima Muke Kristove djela su gradačkog slikara Georga Günthera. Biskup Benedikt Vinković, nakon katastrofalnih požara u kojima je stradavala katedrala, naručio je od klesaru Kuzme Müleru iz Krškog novi portal s kipovima. Biskupi su zaposlili graditelja i klesara Hansa Alberthala iz Vorarlberga za obnovu propalih gotičkih svodova i gradnju zvonika koji se savršeno uklapao u renesansni sustav utvrđenja katedrale.

Biskup Petar Petretić (1648–1667. g.) proslavio se brigom za katedralu i nastojanjem da crkve u biskupiji opskrbi liturgijskim ruhom veziljske radionice koju je osnovao

vrсни majstor iz Ingolstadta Wolfgang Jakob Stoll. Božji grob stolne crkve, vrhunac veziljske vještine, završen 1633. godine, jedinstveno je djelo europske baštine. Bakrorezne predloške poznatih grafičara prenosio je u reljefno vezivo zlatnih i srebrnih niti, protkanih biserima u skladnoj skali boja. Tradiciju vezova nastavile su uršulinke u Varaždinu.

Nakon pogibije Zrinskih i Frankopana 1671. godine, zbog otpora nezakonitom centralizmu i apsolutizmu Bečkog dvora koji nije ispunjavao svoje obveze u obrani hrvatske zemlje, nakon konfiskacije njihovih dobara i pljačke njihove bogate baštine, biskupski dvor preuzeo je ulogu hrvatskog dvora. Biskup Ignacije Aleksandar Mikulić (1688–1694. g.), dugogodišnji tajnik biskupa Martina Borkovca, bio je upućen u političke prilike pa je ulogu bankskog namjesnika u Saboru iskoristio na dobrobit Hrvatske. Okupio je generaciju humanista školovanih kod isusovaca, jer je i sam bio isusovački đak. Prijateljstvo iz školskih dana s Pavlom Ritterom Vitezovićem povezano je ta dva vodeća intelektualca u promicanju ideje političkog sjedinjenja hr-

Sela kod Siska, župna crkva sv. Marije Magdalene / Sela near Sisak, parish church of St. Mary Magdalene

Sesvete, župna crkva (snimio: Mario Braun, 1981.) / Sesvete, parish church (photo: Mario Braun, 1981.)

vatskih zemalja kroz kulturno-umjetnički program. Pavao Ritter Vitezović posredovao je u otkupu vrijedne biblioteke J. W. Valvazora, koju je biskup spojio sa starijim fondom skriptorija Zagrebačke biskupije i smjestio u novu zgradu, Biblioteku Metropolitanu. K tome, otkupio je grafičku zbirku koja broji oko 7000 grafika i crteža iz razdoblja od 15. do 17. stoljeća, među kojima su djela poznatih umjetnika Dürera, Cranacha, Schongauera i francuskih umjetnika.

U kući koju je P. Ritteru darovao biskup Mikulić, nazvanoj Muzej, organiziran je politički i kulturni program. Proslava 600-te obljetnice Zagrebačke biskupije obilježena je umjetničkim djelom, krilnim oltarom sv. Ladislava kralja, na kojem je bio uprizoren svečani čin predaje grbova Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije zaštititi kralja Ladislava. Državotvorne zamisli nisu bile plod pukog romantičnog zanosa nego realne pripreme za buduću obnovu zemlje. Obnovljene su i barokizirane brojne crkve.

I nadalje su u razvoju barokonog stila prednjačili isu-

sovci. Oni su u Zagreb poradi gradnje oltara sv. Franje Borjije pozvali kipara iz Ljubljane Ivana Komersteinera koji je utemeljio radionicu i udomio se u Zagrebu. Oltarne pale na tom oltaru djela su Hansa Adama Weisenkirchera, đaka bavarskog slikara J. Carla Lotha, pa ne čudi kvaliteta tih umjetničkih djela.

Kanonik Ivan Znika, mecena umjetnosti, pomogao je graditi prvu baroknu župnu crkvu u Vrapču, u blizini Zagreba, 1705. godine, koju je opremio sjajnim baroknim oltarima radionice kipara Komersteinera. Kanonik Znika poznat je još po mramornoj crnoj poligonalnoj propovijedaonici, prvom baroknom umjetničkom djelu u katedrali, koju je izveo ljubljanski klesar Michael Cussa, dopremivši i venecijanski kip anđela.

Isusovci su nastavili opreмати akademsku crkvu sv. Katarine, ostvarivši barokni »Gesamtkunstwerk«. Štukaturer Antonio Giuseppe Quadrio, talijanskog podrijetla, zidove i svodove crkve ukrasio je visokim reljefom štuko dekoraci-

Petrinja, župna crkva sv. Lovre, rekonstruirana nakon Domovinskog rata (snimio: Milan Drmić) / Petrinja, parish church of St. Lawrence reconstructed after the Liberation War (photo: Milan Drmić)

Petrinja, župna crkva sv. Lovre, oltar sv. Lovre (snimio: Mario Braun, prije rušenja tijekom Domovinskog rata) / Petrinja, parish church of St. Lawrence, altar of St. Lawrence (photo: Mario Braun, before destruction during the Liberation War)

je (1713, 1721–1726. g.). S njim je stigao ljubljanski slikar Franz Jelovšek, za kojega se ranije smatralo da je na svodu slikao

medaljone, no, ta je atribucija u novije vrijeme odbačena, ali je zato Kristof Andrej Jelovšek naslikao 1762. g. iluzionističku fresku u svetištu. Isusovci su doveli i drugog čuvenog kipara iz Ljubljane, Francesca Robbu, 1720. godine, kada je trebalo postaviti mramorni oltar sv. Ignacija Loyoli. Isusovci su uz umjetnike alpskog kruga doveli u Hrvatsku i umjetnike školovane na potki venecijanske škole. Francesco Robba ostao je u Zagrebu, gdje je izveo brojne mramorne oltare za zagrebačku katedralu. U tome su sudjelovali i franjevci Hrvatsko-kranjske provincije jer je njihov matični samostan bio u Ljubljani nakon što su pobjegli s narodom iz provincije Bosne Srebrene.

Smatra se da je u austrijskim pokrajinama početak baroka i prekid s ranobaroknim eklekticismom i manirizmom obilježila godina 1683, godina poraza Osmanlija pod Bečom. U Hrvatskoj je od 1700. do 1780. godine na po-

dručju Zagrebačke biskupije barok bio u punom zamahu, bez zakašnjenja sa svim promjenama stila tijekom njegovog trajanja kroz dva stoljeća. Nakon oslobođenja Moslavine i zapadne Slavonije jurisdikcija Zagrebačke biskupije protezala se do Požege u koju je kanonik Ivan Babić, opat nekadašnje cistercijske opatije, smjestio isusovce i predao im gotičku crkvu sv. Lovre, a za osnutak kolegija i gimnazije imanja cistercijske opatije Kutjevo, što ponovno dokazuje veliko poštovanje crkvenih prelata prema isusovačkom školskom sustavu, toliko potrebnom za duhovnu obnovu područja koje je bilo pod osmanlijskom okupacijom.

Vremenski pojava baroka u Hrvatskoj ne zaostaje za umjetnošću ostalih zemalja austrijske krune, dapače, u crkvenoj umjetnosti Hrvatska je u tijesnoj vezi bila s umjetnošću srednje Europe. Pojavili su se novi tlocrtni i prostorni oblici te barokna rješenja pročelja koja su do tada imala samo zvonik ispred pročelja, simbol svakog naselja. Prednjačili su pavlini s matičnom crkvom u Lepoglavi, pred kojom je pavlinski povjesničar i pisac Ivan Kristolovec

sagradio biblioteku. Premda je razlog vitkosti pročelja gotička jezgre crkve, pavlini su uzore našli u pročeljima crkava graditelja Vorarlberga. U nišama se nalaze kolosalni kipovi Johannes Vedla iz 1711. godine. Taj se tip pročelja ponavlja u svim pavlinskim crkvama: u Križevcima, u slikovitoj varijanti u Olimju, podružnici Lepoglave u Štajerskoj.

Također uršulinke u Varaždinu imaju bogatije raščlanjeno pročelje s kulisom zabata, koji pokriva vitki zabatni zvonik nad pročeljem, prvi put izveden u Hrvatskoj.

Franjevci također odustaju od jednostavnih rješenja u Čakovcu i Virovitici s raščlanjenim pročeljima, strukturiranim pilastrima, nišama i prozorima s bočno postavljenim zvoncima, a u Kostajnici su slikovito iluzionistički riješili pročelje koje je u baroku imalo niz velikih zlatnih kipova. Crkva je spaljena i djelomično srušena u Domovinskom ratu. Prva konzervatorska istraživanja radova na pročelju crkve i obnovu izveo je Restauratorski zavod Hrvatska Kostajnica prije ratnih razaranja. (Od 1991. do 1995. crkva je bila razarana u napadima Jugoslavenske armije i četničkih formacija, a njezina poslijeratna obnova, koju je vodio Konzervatorski odjel u Zagrebu u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti, započela je nakon 1995. godine. U obnovljeno svetište postavljen je neadekvatni oltar.)

Pavlini su već početkom 18. stoljeća imali prepoznatljivu kiparsku i stolarsku radionicu, koja je opremila crkve u Olimju, Sveticama pokraj Ozlja i najistočnije oltar župne crkve sv. Križa u Sisku, poznat kao jasenovački oltar koji je naručio kanonik Nikola Terihaj.

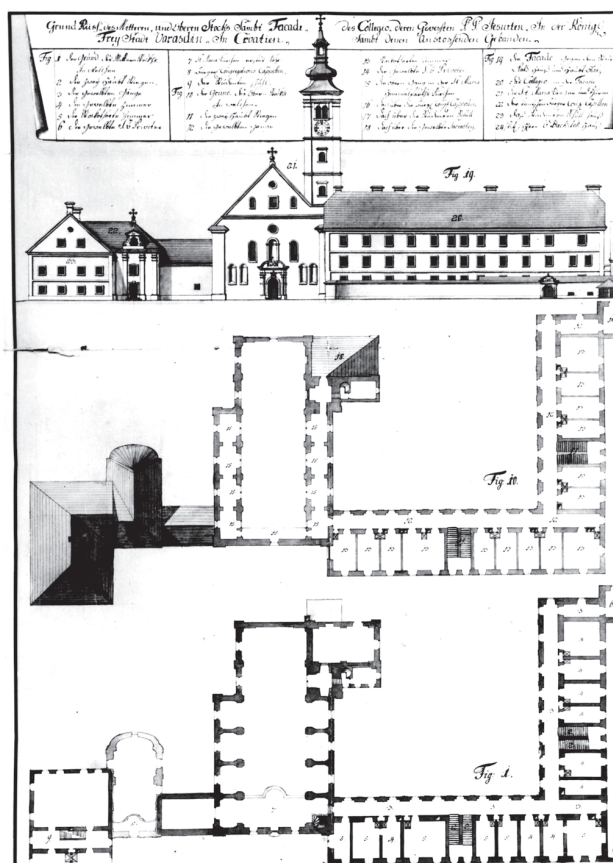
Zagrebački kanonici sagradili kapelu sv. Franje Ksaverskog, do tada nepoznatog tlocrtnog oblika s tri konhe oko središnjeg prostora pod kupolom s konkavno uvučenim pročeljem, u svojim vinogradima na Plešivici.

Pavlini su sagradili kapelu sv. Jeronima u Štrigovi s dva zvoncima, trikonhalnog zaključka s kupolom nad centralnim prostorom te zavjetnu kapelu sv. Marije Koruške u Križevcima, neobičnog trikonhalnog tlocrta za kip Majke Božje Žalosne, postavljen pod visoku kupolu s tornjastom lanternom. O toj crkvi i čudesnom kipu kipara Altenbacha iz Varaždina i spomenicima kulture svog rodnog kraja napisao je pavlin Nikola Benger knjigu, objavljenu u Čenstohovi u Poljskoj koju smatramo našim prvim turističkim vodičem. Taj se kip navodno pojavio u Divuši nad Unom, nakon oslobođenja Pounja, kada je kapelicu sv. Katarine dao podići na spomen pobjede nad Osmanlijama komandant Kostajnice barun Stjepan Patačić. I ta je kapela u Domovinskom ratu teško oštećena i srušena, te poslije rata obnovljena sa zvonikom koji je kapeli prigrađen u 19. stoljeću, zbog kojega je deformiran oblik trikonhosa koji je među navedenim primjerima bio jedan od najoriginalnijih, kojega su

osim arhivskih podataka potvrdili i pronađeni temelji.

Zbog gradnje novih baroknih crkava, ali i brojnih obnovljenih i barokiziranih, javila se sve veća potreba za umjetnicima. Pavlini umjetnik Ivan Krstitelj Ranger postao je vodeći slikar Hrvatske i svojim freskama oplemenio je pavlinske crkve od 1700. do kraja života 1753, koji je proveo u Hrvatskoj, te slikao oltarne pale, zastave i zidne slike. U Štrigovi se u njegov ciklus fresaka uklapa novi arhitektonski tip oltara u obliku monstrance zagrebačkog kipara Josipa Weinachta, rađen po Rangerovim nacrtima. Za pavlinsku crkvu sv. Marije Koruške u Križevcima naslikao je glavnu oltarnu palu. U Belcu, u Hrvatskom zagorju, visoko plemstvo naručilo je od njega za crkvu Marije Snježne

Nacrt Isusovačkog kompleksa u Varaždinu (objavljen u: Dokumentarna građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, »Godišnjak zaštite spomenika kulture«, 1, 1975.) / The complex of the Jesuits in Varaždin (as published in: Dokumentarna građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, »Godišnjak zaštite spomenika kulture«, 1, 1975)

Lijevo / Left:

Nepoznati pavlinski slikar, Pavlinska ljetna rezidencija u Veternici (kopija prema starijem predlošku, početak 20. st.), Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb / Unknown Paulinian painter, The Paulinian Summer residence at Veternica (copy after an earlier original, early 20th ct., Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb)

zidne slike, a barokni »Gesamtkunstwerk« ostvario je kipar iz Graza Joseph Schokotnig s izvanrednom kiparski riješenom propovjedaonicom i dva bočna oltara, ali se kipovi iz njegove radionice nalaze i na ostalim oltarima. Taj je barokni ansambl nastao zahvaljujući Baltazaru Bedekoviću i njegovoj ženi Heleni Rozaliji Somogi, pa nije čudno da na glavnom oltaru dominiraju likovi Triju kraljeva. Zatim su donatori bili grof Čikulin, Nikola Vojković i podban Adam Najšić, te kanonik Stjepan Putz i Gabrijel Patačić, nadbiskup kaločki. To je susret visokog zagorskog plemićkog društva pa je i likovni ugođaj na razini kulture Graza.

Franjevci su u trećem desetljeću 18. stoljeća imali svoju kiparsku radionicu koja je radila za samostane Hrvatsko-

kranjske provincije. Rodom iz Tirola, iz kruga kipara Andreasa Tamascha, kipar alpskog stila izradio je ekspresivne figure meko modeliranih lica s bogatom odjećom koja obavija figure. Prepoznata su djela koje su izveli Dionisije Hoffer, Ivo Schweiger, Kasijas Lohn, Severin Aschpacher. Zahvaljujući franjevcima u Hrvatsku su doprle brojne slike umjetničkog ljubljansko-goričkog kruga s vodećim slikarom Valentinom Metzingerom, venecijanskim đakom, čiji se ekspresivni tenebrozni stil pod utjecajem Piazzette razlikuje od raskošnog svijetla kolorita Tirolca Ivana Rangera. Njegov sljedbenik Antun Cebej slikao je oltarne pale za crkvu sv. Marije na Dolcu u Zagrebu, a isusovci su od njega naručili oltarne slike prilikom obnove inventara crkve u Kutjevu.

To je razdoblje biskupa Jurja Branjuga (1725–1747. g.), plemića podrijetlom iz Hrvatskog zagorja, odgojena u baroknoj kulturi svoje sredine, školovana kod isusovaca. Bio je mecena baroknog umjetničkog izraza. Bez obzira na tadašnju geopolitičku podjelu Hrvatske na vojnu i bansku, koja je nastala nakon oslobođenja cjelokupnog prostora Zagrebačke biskupije, ona je imala jurisdikciju nad svojim područjem. Kulturno i prosvjetno isusovački, pavlinski i franjevački red, koji je na tom području uz pomoć biskupije osnivao svoje samostane, objedinili su sjevernu Hrvatsku, zapadno hrvatsko-slavonsko vojno područje te s južnom vojnom Hrvatskom pod upravom karlovačkoga generalata. Barokna je kultura kroz crkvenu umjetnost ušla u sve pore života našeg širokog narodnog sloja, što je bila potka jedinstva i duhovne katoličke obnove hrvatskog naroda, bez obzira na razlike u načinu života na vojnim graničnim područjima. Biskup Juraj Branjug za potrebe je biskupije osnovao svoju radionicu s nekoliko prepoznatljivih umjetničkih osobnosti zahvaljujući alpskome tirolskome stilu. Radovi te radionice obilježeni su Branjugovim grbom kao i crkve koje je gradio svojim sredstvima ili pomagao njihovu obnovu. Monumentalni oltar s brojnim kipovima nalik retablu koji pokriva zaključak svetišta ratom teško oštećene župne crkve sv. Ladislava u Pokupskom kao i oltar Pisarovinske Jamnice i teško oštećeni oltarić iz Jamničkog Podgorja evakuirani su te ih valja što prije obnoviti da se vrate narodu za njihovo ohrabrenje i povratak životu u Pokuplju.

Uzorno gospodarstvo koje je biskup J. Branjug uveo na svoja imanja omogućilo je ekonomski procvat i gradnju monumentalnih baroknih crkava najsuvremenijih varijanti centralnog tipa. Prvu takvu crkvu novog tipa podigao je na svom imanju u Pokupskom, koja je građena ranije od sličnih u južnoj Štajerskoj, tj. Sloveniji. To je tip crkve široke lađe s potisnutim bočnim zidovima, s međuprostori-

Kamensko, Pavlinski samostan i crkva Bl. Dj. Marije Snježne / Kamensko, Paulinian monastery and church of St. Mary of Snow

ma utisnutim na prijelazu u svetište i u pogledu na svetište, što ih u tlocrtu čini četverolisnim. Taj meki međuprostor svođeni je slavoluk koji pojačava domet dominantnog središnjeg prostora lađe pod visokom pandativnom kupolom. U nekim varijantama je to kupola s lanternom. Razlika je između Branjugovih baroknih crkava i dotadašnjih isusovačkih crkava golema. Taj tip crkve u Štajerskoj gradili su štajerski arhitekti i graditelji među kojima se ističe Johann Fuchs iz Maribora, podrijetlom Šlezanin. Zacijelo on potječe iz kruga graditelja bliskih češkoj graditeljskoj obitelji Dientzenhofen.

Vrhunac toga tipa crkve u Hrvatskoj je zavjetna hodočasnička kapela Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrh nad Krapinom. Crkva je ograđena visokom cinkturom a arkadnim hodnicima rastvorenim prema crkvenom dvorištu sa slikovitim kulama, koje podsjećaju na fortifikacijske cinkture naših crkava na graničnom području. Biskup Juraj Branjug svoju je novu crkvu u blizini rijeke Kupe opasao obrambenom cinkturom s kulama, premda smo već zako-

račili u tridesete godine 18. stoljeća. Gotička barokizirana crkva u Gori kod Petrinje, koja je bila obnovljena uz njegovu pomoć i po njemu posvećena jer je bila pod njegovim patronatom i patronatom kanonika Zagrebačke biskupije, opasana je kasnorenesansnom cinkturom i visokim kulama sredinom 18. stoljeća, jer je tamošnji narod još živio životom graničara. Obnavljana je nakon ratova s Osmanlijama da bi u našem Domovinskom ratu bila porušena do gornje kamena uz koju je sačuvana samo ona kula obnovljena zaslugom župnika prije ratnih razaranja. Vjerojatno je ona za okupacije služila za skladište eksploziva koji je trebao do kraja razoriti taj srednjovjekovni lokalitet, koji je preživio ratove s Osmanlijama. (Devastirana crkva u Domovinskom ratu obnovit će se prema planovima stručnjaka Hrvatskog restauratorskog zavoda. Prijedlog rekonstrukcije srednjovjekovnog objekta bez kasnijih dodataka koji su umanjivali vrijednost povijesne jezgre crkve sv. Marije bit će odličan restauratorski zahvat).

Tridesetak zavjetnih crkava popularnih u baroknom

razdoblju opasano je slikovitim cinkturama u predjelima kojima nije prijetila opasnost. Većinom su posvećene Majci Božjoj koju Hrvati smatraju svojom zagovornicom »Avocata Croatiae«. Marija Jeruzalemska oslikana je freskama Rangerova nasljednika Antuna Lerhingerera, koji je sukladno s vremenom slikao u vedrijoj gami boja u rokoko stilu. Glavni oltar izveo je kipar Filip Jakob Straub iz Graza, jedan od članova porodice kipara porijeklom iz Würtenberga. Djela članova te porodice nalaze se u Münchenu, Beču, Grazu, Mariboru i najjužnije u Hrvatskoj u Krapini, Moslavini i Karlovcu. Braća Straub osnivala su radionice u spomenutim gradovima. U Grazu vlasnik je radionice bio spomenuti autor oltara na Trškom Vrh. U Mariboru je Joseph Straub izveo monumentalni oltar s kolosalnim kipovima franjevcima u Čakovcu, dok se najmlađi sin udomio u Zagrebu, gdje je Franz Georg Straub radio kao plodan kipar i u crkvama na biskupskim imanjima. Ipak je tajnik biskupa Branjuga, Josip Jagušić na Trški Vrh pozvao poznatijeg brata iz Graza.

Nasljednik Branjugov, biskup Franjo Thauszy naslijedio je ljubav za gradnju raskošnih crkava, premda je stalno bio šiban kritikom oštrog pera kanonika Baltazara Krčelića, koji biskupa nije podnosio. Pod biskupovim pokroviteljstvom nastalo je nekoliko raskošnih sjajnih ansambala, čime je zadužio našu baštinu. Zacijelo, elipsoidne crkve građene u Selima pokraj Siska 1767. g. s moćnom rotirajućom elipsastom kupolom s dvama zvoncima uz konveksno ispučeno pročelje, te župna crkva u Sesvetama, također s dva zvonika dovršena 1773. g., potječu iz kruga bečkih graditelja. Biskup Franjo Thauszy (1751–1769. g.) svoj barokni ciklus rokokoja završio je marijaterzijanskom crkvom sv. Terezije u Požegi sa zvonikom kao bitnim sastavnim dijelom razgibanog pročelja, što će poslije kroz razdoblje klasicizma biti tipično za slavonsku crkvenu arhitekturu.

U tom vremenskom pomaku pavlini su surađivali s kiparom monumentalnih i već smirenih skulptura Aleksijem Königerom koji je imao radionicu u Lepoglavi. U Kutjevu su za isusovce radili vrsni bečki kipari. Za slikanje iluzionističkog oltara s oltarnom arhitekturom s prizorom dispute Katarine Sijenske pozivan je Andrea Kristofer Jelovšek iz Ljubljane, sin slikara koji je već radio u Sv. Katarini pa je svoj portret na kojem je godina 1762. i portret svoga oca naslikao na oltaru.

Franjevci u Virovitici su izvedbu glavnog oltara s kolosalnim kipovima povjerali kiparu Josipu Holzingeru (1768–1769. g.) iz Maribora koji je izradio i oltar Uznesenja Marijina (1759. g.) u Zlataru. Za oltarnu palu Apoteoze sv. Roka pozvali su iz Graza slikara Josepha Geblera, koji je radio kod Kupertza, osnivača crtačke akademije čiji su ba-

krezi preplavili hrvatska područja. U samostanu je radila skupina slikara franjevaca podrijetlom iz Bavarske Gerard Lochnbauer, Luka Auleidner i Lazar Zwek. Bogatija crkva u Prelogu u Međimurju pod patronatom grofova Althan pozvala je Vida Königera iz Graza, koji je izveo jedinstveno komponiran trodijelni oltar s reljefima i kipovima. Smatra se da je to jedno od njegovih najboljih djela.

Uz strane majstore Hrvatska je imala domaće umjetnike koji su svojim djelima pokrivali potrebe zemlje. Uz spomenutog Josipa Weinachta, zagrebačkog kipara koji je pavlinima izradio čudesnu propovjedaonicu mrtvog Pavla Pustinjaka, u Zagrebu je živio kipar Klaudius Kautz, zatim Antun Rainer, a udomaćili su se i zasnovali svoje radionice u Zagrebu kipari Ivan Komersteiner i Francesco Robba. Vodeći je graditelj u Zagrebu bio Matija Leonhardt, podrijetlom Bečanin koji je s bratom polirom Josipom Leonhardtom držao razgranatu radionicu koja je radila na granici, a također za franjevce i pavline. U Varaždinu, drugom po važnosti umjetničkom središtu prepoznatljiva su obilježja kipara Ivana Adama Rosenbergera i slikara Blasiusa Gruebera (Grubera). Križevčanin Stjepan Severin, premda provincijski umjetnik, poznat je po svojim propovjedaonicama crkve u Čazmi i Franjevačke crkve u Virovitici. Franza Georga Strauba s pravom smatramo zagrebačkim kiparom jer je sav njegov opus stvoren u Hrvatskoj.

Pojava crkava kružnog tlocrta nadsvođena kupolom s lanternom navješćuje dolazak ranog klasicizma. Takva je kapelica u Dropkovcu (Gornja Rijeka pokraj Križevaca) ili današnja župna crkva u Vukovini (Staro Čiče) na cesti za Sisak. Vlastelinska obitelj Janković na svojem je vlastelinstvu u Daruvaru podigla kružnu crkvu, rotondu s dvama bočnim niskim tornjevima, s kupolama nad lađom i svetištem. Biskup Maksimilijan Vrhovac (1787–1827. g.) proglasio ju je župnom crkvom. Taj uvaženi svestrani biskup i političar prekokupske je krajeve vratio pod vojnu upravu hrvatskog bana, pa se od tada taj prostor naziva Banovinom. Biskup je imao svoje dvorske graditelje, a po svojim nazorima pripadao je klasicističkom razdoblju. Podigao je i osnovao više od 100 župa s crkvama, najviše na nekoć zaposjednutom području vojne Hrvatske i hrvatsko-slavonske vojne uprave.

Jedna od tih crkava na vojnom području bila je primjer ranog klasicizma na prostoru Banovine, a crkvu u Petrinji zadesila je teška sudbina kao i sve crkve, poklonce, katolička obilježja i groblja na tom prostoru, gdje su 24 katoličke župe sa svim crkvenim građevinama teško stradale, a posebno drvene kapele koje su spaljene. Jedna među njima nalazi se u Drenčini, u okolici Siska, ali je zahvaljujući akciji evakuacije u tijeku rata spašen njezin inventar.

Poljana Lekenička, drvena kapela sv. Duha, pod krovom od šindre (Zbirka fotografija dr. Artura Schneidera, Strossmayerova galerija HAZU, Zagreb) / Poljana Lekenička, wooden chapel of Holy Ghost, shingle roof (Photo Collection of Dr. Artur Schneider, Strossmayerova galerija HAZU, Zagreb)

Do temelja je srušena župna crkva sv. Lovre u Petrinji, podignuta pod pokroviteljstvom carice Marije Terezije kao kumpanijska župna crkva vojnog središta. Od 1778. do 1781. g. opremili su je akademski bečki slikar Johann Meidinger, kipar Janez Jurij Potočnik iz Ptuja s pomoćnikom Marijom Galom, štukaterom i polikromatorom Josephom Gieglom, a graditelj monumentalnih orgulja bio je Ludwig Gess iz Graza.

Oružjem razorne moći, unatoč propisima Haške konvencije, u obrambenom Domovinskom ratu napadnuta je kulturna i umjetnička baština Hrvata. Tada je i crkva sv. Lovre u Petrinji do temelja srušena i opljačkana u napadima Jugoslavenske armije, koja je bez ikakvog povoda povukla srpsko stanovništvo u kasarne i napala središte grada rastjeravši građane Hrvate. Poslije rata crkva je rekonstruirana, a za njezinu obnovu zaslužan je generalni vikar zagrebačke stolne crkve msgr. Vladimir Stanković osiguravši sredstva. Uz sudjelovanje Matice hrvatske, koja je u Petrinji osnovala Povjerenstvo za obnovu, izvršena je rekonstrukcija u skladu

s odlukom stručnjaka da se u povijesnoj jezgri na temeljima srušene crkve obnovi izvorni oblik građevine, potreban identitetu grada i skladu povijesne jezgre. Također je obnovljen porušeni župni dvor i zgrada Sestara milosrdnica koje su nastavile s vjerskim odgojem mladeži i brigom oko uređenja crkve.

Imena umjetnika, graditelja, majstora i njihovo podrijetlo dokazuje da su u umjetničkom oblikovanju naših crkava i dvoraca sudjelovali majstori srednjoeuropskih središta iz Austrije, Štajerske, Tirola i Kranjske, te gradova Graza, Maribora, Celja, Ljubljane i Voralberga kao središta novih utjecaja u graditeljstvu. Najjača naša središta bila su u Zagrebu, Varaždinu i Osijeku. Veliki udio imale su redovničke pavlinske i franjevačke radionice. U tim su radionicama radili vrsni stolari koji su izveli dragocjene sakristijske ormare, klupe i oltarne retable. Njihovi su radovi prepoznati. Orgulje su posebno poglavlje među glazbalima kao umjetnička djela. Umjetnike koji su svoj životni vijek proveli udomivši se u Hrvatskoj, koji su postali građani naših gradova, smatramo najzaslužnijima za identitet naše kulturne i umjetničke baštine. Dragocjenosti, liturgijsko posuđe od plemenitog materijala, crkveno ruho vrhunske vrijednosti čuva se u našem najstarijem muzeju, Riznici zagrebačke stolne crkve. Zlatarske rukotvorine nabavljane su u Augsburgu, Grazu, Beču i Veneciji, ali i kod uglednih varaždinskih zlatara.

Pripadnosti srednjoeuropskom kulturnom zajedništvu, koja se evidentno očitovala u našoj baroknoj baštini, Hrvati su oduvijek bili svjesni. Ta je pripadnost očevitna u civilnoj a ne samo sakralnoj arhitekturi.

Gora, župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije (snimljeno 1991.) / Gora, parish church of the Assumption of Our Lady (as in 1991).

LITERATURA

BARIČEVIĆ, DORIS, *Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine*, »Peristil«, 10–11, Zagreb, 1967–1968, str. 98–111.

BARIČEVIĆ, DORIS, *Majstor propovjedaonice Majke Božje Snježne u Belcu*, »Peristil«, 14–15, Zagreb, 1971–1972, str. 171–184.

BARIČEVIĆ, DORIS, *Članovi kiparske obitelji Straub*, »Peristil«, 35–36, Zagreb, 1992–1993, str. 193–208.

Barok u Virovitici (D. BARIČEVIĆ, skulptura; Đ. CVITANOVIĆ, arhitektura, urbanizam i slikarstvo), Centar kulture Virovitica, 1986, str. 6–14.

CVEKAN, PAŠKAL, *Virovitica i franjevci*, Virovitica, 1977.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Župna crkva sv. Marije Magdale- ne i župna kurija u Selima kod Siska*, »Peristil«, 10–11, Zagreb, 1967–1968.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Turopoljske ljepotice*, »KAJ«, 6, Za- greb, 1974, str. 1–14 (posebni otisak).

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Dokumentarna građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, »Godišnjak zaštite spomenika kulture«, 1, Zagreb, 1975, str. 219–246.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Nova štapska crkva sv. Lovre u Petri- nji*, povodom 200. godišnjice, »Vijesti muzealaca i konzervatora

Hrvatske«, 4, Zagreb, 1980, str. 8–18.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Crkva Majke Božje Koruške*, u: *Kri- ževci, grad i okolica; Umjetnička topografija Hrvatske*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1983, str. 183–186.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Dropkovec, crkva sv. Franje Ksaver- skog*, u: *Križevci, grad i okolica; Umjetnička topografija Hrvat- ske*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1983, str. 295.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Graditelj Hans Alberthal*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 8, Zagreb, 1984, str. 63–71.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Sakralna arhitektura baroknog raz- doblja*, knjiga 1: *Gorički i Gorsko-dubički arhidakonat*, Zagreb, 1985.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Župna crkva Svih svetih i prepoštova kurija u Sesvetama*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 14, Zagreb, 1990, str. 161–171.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Župna crkva sv. Ladislava u Po- kupskom*, Muzej Turopolja, Velika Gorica, Pokupsko, 1991, str. 8–11.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Župna crkva sv. Jakoba apostola u Prelogu*, »Kajkavsko spravišće« – hrvatski kulturni i prirodni spomen: spomenici, 37, Zagreb, 1994.

CVITANOVIĆ, ĐURĐICA, *Johann Fuchs, projektant župne cr- kve u Pregradi*, »Peristil«, 38, Zagreb, 1995.

DOBRONIĆ, LELJA, *Doprinos zagrebačkih biskupa hrvatskoj*

kulturi, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094–1994*, katalog izložbe, Zagreb, 1994, str. 45–46.

GAŠPAROVIĆ, LJERKA, *O aktivnostima Ivana Komersteinera u Hrvatskoj*, »Peristil«, 18–19, Zagreb, 1975.

HORVAT, ANĐELA, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.

HORVAT-LEVAJ, KATARINA, *Katedrala sv. Terezije u Požegi*, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, Zagreb, 2004

HORVAT-PINTARIĆ, VERA, *Francesco Robba*, Zagreb, 1961.

KLAIĆ, VJEKOSLAV, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Matična hrvatska, Zagreb, 1914.

ca hrvatska, Zagreb, 1914.

KLEM, MIROSLAV, *Štukature izvedene tijekom 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj na primjeru isusovačkih građevina u Zagrebu i Varaždinu*, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, Zagreb, 1992, str. 145–148.

KRČELIĆ, BALTAZAR ADAM, *Annae sive historiae, 1748–1767*, Zagreb, 1952, str. 540–541.

MISCIUDA, DANUTA, *Crkva sv. Katarine 1620–1632*, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, Zagreb, 1992, str. 323–329.

REPANIĆ-BRAUN, MIRJANA, *Hans Georg Geigerfeld u Hrvatskoj*, »Peristil«, 33, Zagreb, 1990, str. 85–94.

Summary

Đurđica Cvitanović

Baroque in Croatia – Religious Art on the territory of Zagreb Bishopric in the Period of Baroque

The Baroque style in the religious art in Croatia was initiated by the Jesuits who built, for their Academy; the church of St. Catherine in Zagreb in 1620-1630. Zagreb bishopric hired Hans Alberthal from Vorarlberg to work on the restoration of the Cathedral. He has been recognized as the architect of the Jesuit church, too, as it reveals the northern type of the Jesuit church such as appears to the north of the Alps and in the Danube region. Until the Turkish defeat at Vienna in 1683, the church decor displays an influence of the eclectic Mannerism. From then on, the Baroque style follows the developments in the Central European art circle both in architecture and church furnishing. This is also revealed by the numerous names of artists who came to Croatia, some of which stayed permanently; and the sculpture, painting, and minor arts turning the church space into a "Gesamtkunstwerk," and a treasury of valuable objects.